

VOPROSZI FILOSZOFII, 1963. 6. SZÁM

M. K. Mamardasvili: A dialektika egzisztencialista felfogásának kritikájához

A francia egzisztencializmus fő képviselői — J. P. Sartre, J. Hyppolite stb. — elismerik a dialektika érvényesülését a társadalmi élet és a gondolkodás területén, tagadják viszont az objektív valóság harmadik nagy területén, a természetben. Erről tanúskodik Sartre legutóbbi nagyobb munkája, a „Critique de la raison dialectique,” valamint a „Marxisme et egzisztencializmus” című gyűjtemény. A szerző azt kívánja kimutatni, mennyiben gyökeresik a természet dialektikájának tagadása Sartre-nál és Hyppolite-nál társadalmi nézeteikben, a társadalmi élet dialektikájának értelmezésében.

Sartre szerint a társadalmi élet különböző oldalai — a „totalitás” egyesülésük és kölcsönös átalakulásuk — a „totalizáció” — révén válnak történelmi folyamattá, amely így „szervezett egész.” A „totalitás” és a „szervezett egész” a Sartre-i dialektika alapfogalmai, s Sartre arra való hivatkozással tagadja a természet dialektikáját, hogy a természetben nincs totalitás, sem szervezett egész, hiányzik a dolgok totális elrendezettsége, összefüggése, azaz a természeti tárgyak lényegük szerint dialektikusak. Dialektikájuk csak az ember, az emberi társadalom dialektikájának átvittele a természetbe, s ezért antropológikus dialektika, melyet a megismerő visz át a tárgyakra. A természeti dolgok történetéről is csak analógia formájában lehet beszélni. Mamardasvili nem elégszik meg azzal, hogy utal a fenti álláspont nyilvánvaló szubjektív idealista voltára („a természetben csak a rendező tudat teremt összefüggéseket”), hanem kibontja a társadalmi dialektika egzisztencialista értelmezésében lévő hibákat, s kimutatja, hogy ezekből feltétlenül következik a természet dialektikájának tagadása.

Sartre-nál a társadalom dialektikus volta a társadalom totalitásából (különböző oldalainak szervezett egészéé egye-

süléséből) következik, a totalitás hordozója azonban az individuum, amely — mint biológiai egyed — a teljesség megtestesítője, a munka, a szükségletek és az élvezetek egysége, s ez az „anyagosság” az alapja a gazdasági szféra totalitásának; Mamardasvili utal rá, hogy a különböző társadalmi tevékenységek valóban mint az egyéni tevékenység mozzanatai foghatók fel, az egyén egyesíti és reprodukálja magában a társadalmi tevékenység különböző oldalait, s ezért keletkezik az a látszat, hogy a társadalom ezeket fokozatosan az egyénből különítette el, s hogy egységük most is megtalálható az egyénben; holott a fejlődés éppen a társadalmi funkciók individualizálódásának irányában haladt. Éppen ezért lehetetlen a társadalmat az egyénből levezetni, hiszen az egyéni cselekvésnek társadalmi tartalma van, s ez nem eleve adott, hanem éppen a társadalom vizsgálata után értelmezhető. A továbbiakban kimutatja a szerző, hogy az egyén totalitását egyrészt a mindenoldalúan fejlett, teljes személyiségre való hivatkozással állítják az egzisztencialisták, ez a személyiség azonban nem a történelmi fejlődéstől függetlenül létezik — tételüknek tehát éppen a kapitalista társadalomban meglévő személyiségek egyoldalúsága mond ellent; másrészt pedig az egyén totalitását öntudata absztrakt egységében látják, s így pszichológiai kérdéssé változtatják a társadalmi problémákat.

Végző soron az egész Sartre-i koncepció lényege az, hogy az embert a tudata alapján ítéljük meg — foglalja össze a szerző —, s a társadalmi funkciók leegyszerűsített összegeként fogjuk fel, s az ember ezeket a társadalmi funkciókat Sartre-nál önmagából fejleszti ki. Sartre társadalmi elemzése lapos empirizmusnak bizonyul, az individuális létezés közvetlen tényeiből akar a társadalmi élet egészéhez eljutni. Az „egyénnek mint egésznek” az absztrakcióján alapuló elemzéssel Sartre közel kerül egy sor jelenkori reakciós burzsoá áramlathoz, az életfilozófiához, a filozófiai

antropológiához és a fenomenológiához, melyek egyformán Diltheyre vezethetők vissza, aki az individuális tudat teljes voltából indul ki, s a „megértést” és az „átélést” tekintette módszerének.

Mindebből adódik Sartre filozófiájának az a vonása, hogy a társadalom objektív dialektikáját azonosítja azokkal a viszonyokkal — a dialektikát pusztán gyakorlathént fogva fel —, amelyek az egyén tapasztalatában jönnek létre a társadalmi folyamat közvetlen átélése révén. Azaz Sartre társadalmi dialektikát illető felfogásában az egyén totalitásából, absztrakt tudatának egységéből való kiindulás miatt éppen az objektivitás, a materializmus hiányzik, pont az, amire hivatkozva tagadja a természet dialektikájának érvényesülését.

Ha dialektikán azoknak a viszonyoknak rendszerét értjük, melyet az adott ember önmagából kibont a dolgokhoz és a többi emberhez való kapcsolata során, akkor nyilván a természetben nem lehet más, csak antropológikus dialektika, s a dialektika maga sem más mint a jelenségek kapcsolatának lerövidítése az egyén „átélésében”, tapasztalatában. Az egyén absztrakt tudatából való kiindulás azonban hibás — állapítja meg Mamardasvili —, s ez megszünteti a dialektika Sartre-féle felfogásának jogosultságát is. A tudomány egész eddigi fejlődése a dialektika alapvetően azonos voltát bizonyítja az objektív valóság három nagy területén, természetesen figyelembe véve e területek sajátosságait — zárja tanulmányát a szerző.

(d. a.)

T. I. Ojzermann: A fiatal Marx nézeteinek újabb meghamisítási kísérletéről

A polgári ideológusok közül manapság egyre többen vallják magukat Marx követőjének, s Marx fiatalkori nézeteire hivatkozva bírálják a marxizmus mai álláspontját. Közülük néhányan — az általános polgári felfogástól eltérően — nem Marx korai és késői munkássága között igyekeznek ellentétet kimutatni, hanem a marxi életmű egysége egészét állítják, de olyan formában, hogy először is a korai Marx-munkák absztrakt kérdésfeltevését igyekeznek bizonyítani, másodsor pedig ennek az absztrakt kérdésfeltevésnek a végigvonulását Marx egész munkásságán; továbbá a Gazdasági-filozófiai Kéziratokban kifejtett elidegenedés-konceptiót visszavezetik Hegel spekulatív és Feuerbach antropológikus elidegenedés-elméletére, lényeges eltérést elbagatellizálva.

E felfogás legkövetkezetesebb kifejtése J. Hyppolite „Études sur Marx et Hegel” (Párizs, 1955.) c. művében található, melyben döntő mozzanatként Marx *Tőkéjét* „vezeti vissza” *A szellem fenomenológiájára*, de nagyjából hasonló elközelítéseket fejtenek ki Fetscher, Bonnel és Bigo is.

Ojzermann kritikája elsősorban a korai Marx-művek értékelésére vonatkozik. Kimutatja, hogy az elidegenedés marxi fogalma sokkal konkrétabb, gazdagabb a *Gazdasági-filozófiai Kéziratokban*, mint Hegelnél a tudat, Feuerbachnál az emberi érzékiség elidegenedése, s az elidegenedett munka — mely az előbbiei helyére került — maga is mutatja a konkretizálódást, a társadalmi problematika felé haladást. Utal arra, hogy művének előszavában maga Marx is kijelenti: konkrét társadalmi anyagon akarja megvizsgálni az elidegenedés problémáját. Ojzermann azonban a polgári álláspontot kritizálva az ellenkező végletbe esik, túlhangsúlyozza a *Gazdasági-filozófiai Kéziratok* konkrét jellegét, s már itt szinte befejezettek veszi a hegeli és feuerbach hatást levétközését. Ez megmutatkozik abban is, hogy később, az elidegenedés formáinak tárgyalásánál, a faj elidegenedésének tételét — mint Feuerbach antropológizmusára emlékeztetőt — alig említi, s nem szól Marx módszertani szubjektívizmusáról sem, azaz arról, hogy a társadalmi viszonyokat az embernek önmagához való viszonyából, illetve ezen keresztül egy másik emberhez való viszonyából vezeti le, amivel későbbi munkáiban gyökeresen szakított, de a *Gazdasági-filozófiai Kéziratokban* még komoly szerepet játszik. A szerzőnek inkább arra a konkretizálódási folyamatra kellett volna utalnia, amely a *Gazdasági-filozófiai Kéziratok* és a *Tőke* között lezajlik, s ezzel be kellett volna mutatnia, hogy Hegel és Feuerbach meghaladásának a *Gazdasági-filozófiai Kéziratokban* megkezdett folyamata hogyan válik teljessé, véglegessé, s ezáltal a konkrét társadalmi-gazdasági elemzés révén hogyan oldódik meg az a probléma, amely már Hegel és Feuerbach elidegenedés-elméletének racionális magját képezte.

A hegeli és feuerbach elidegenedés-elmélet reális tartalmának kimutatása a második mozzanata Ojzermann kritikájának, melyet végül a marxi elidegenedés-fogalom részletes analízise követ. Hegel rendszerében az elidegenedés olyan szerepet játszik, mint az emanáció az újplatonikusoknál, az isten és a világ, a gondolkodás és a lét ellentétét fejezi ki, egyúttal azonban egységüket is tételezi, s ezzel megadja az összes létezők hierarchiáját. Hegel úgy tekintette a természetet mint elidegenedést az abszolút eszmétől, de az újplatoniku-

soktól eltérően az abszolút eszmét a természet lényegének, belső tartalmának tartotta. A *Szellem fenomenológiájában* az elidegenedésnek gnoszeológiai értelmezést adott, a megismerés szubjektuma és objektuma közti viszonyt fejezte ki vele. A megismerés tárgya, mely kezdetben idegen a megismerőtől, fokozatosan átlényegül, szellemi tartalmat nyer, s ennek révén a megismerés keretei között megszűnik a szubjektum és objektum ellentmondása. Az elidegenedés ennek révén újabb értelmezést nyer, emberek közti viszony kifejezőjévé válik, azaz Hegelnél úgy lép fel, mint az öntudat elidegenedése, amire klasszikus példája az úr és szolga viszonya.

Vagyis Ojzermann azt akarja bizonyítani, hogy az elidegenedésnek már a hegeli felfogása sem tisztán spekulatív. Erre utal az elidegenedés további szerepe is, hiszen Hegel a történetfilozófiájában a kizsákmányolás különböző formáit elidegenedett társadalmi viszonyoknak tekinti. A rabszolgatartó és a feudális társadalom elemzése során Hegel a történelem sok tényleges ellentmondását fedi fel, s csak végső megoldása tisztán spekulatív: az elidegenedés megoldása a tudati szférában, a filozófiában. Hozzátehetjük, a kapitalista társadalom jellemzésénél is reális problémákat tartalmaz az elidegenedés hegeli kategóriája, kifejezi azt, hogy az egyes termelő elveszítette hatalmát a termelőerők felett, vagyis Hegel már közel jutott a tárgy elidegenedéséhez, még ha — az objektivációhoz kapcsolva — rosszul motiválta is.

Ez az ellentmondásos, de a reális viszonyok számtalan elemét tartalmazó elidegenedés-fogalom valóban alkalmas volt arra, hogy Marx kezdetben ennek segítségével építse ki rendszerét, már az első kísérletnél is jelentékenyen meghaladva a hegeli és a feuerbach-i értelmezést. A kapitalista társadalom további vizsgálatá során, ahogy az elemzés egyre jobban konkretizálódott, az elidegenedés absztrakt fogalmát egyre ritkábban használják a marxizmus klasszikusai. Éppen ezért — mondja Ojzermann — alaptalan a fenti reakciós legendának az a végső kicsengése is, hogy a kommunizmus eszméje nem tudományosan megalapozott, nem reális jövője az emberiségnek, hanem csak spekulatív megszüntetése az elidegenedésnek, s ezért az illúziók birodalmába tartozik.

(á. a.)

D. Bergner: A protestantizmus és a burzsoá ideológia válsága

A kapitalizmus általános válságának talaján az ideológiai életben egyre jelentősebb szerepet kapnak a különböző vallásimisztikus filozófiai rendszerek. A katolikus filozófia neotomizmus formájában születik újjá, s a protestantizmus is a vallási tartalmának megfelelő filozófiai kifejezési formát keres, hogy eleget tehessen apologetikus funkciójának. A szerző tanulmányának tárgyát éppen a protestáns teológia fejlődése és az ennek során a különböző filozófiai rendszerekkel kialakuló kapcsolata adja.

A hagyományos ortodox protestáns teológia uralma a múlt század harmincas éveig tartott, s Renan, Strauss és Feuerbach munkássága nyomán omlott össze. A „liberális teológia” korszaka kezdődött el, mely céljál a vallásos gondolkodás társadalmi-történeti megalapozását tűzte ki. Történetek kísérletek a liberális teológia és a polgári szociológia egyesítésére is, a teológusok közül E. Troeltsch, a szociológusok közül Max Weber próbálkozott meg ezzel. A liberális teológia kudarcát az a tény váltotta ki, hogy Jézus történeti voltának előtérbe helyezésével s ezzel a vallás történeti alapjának feltárásával megmutatta magának a vallásnak viszonylagosságát, történeti, átmeneti voltát is.

A liberális teológia nyomán keletkező válságból a protestáns teológia csak a huszadik században, az irracionizmus segítségével próbált kilábalni. Az első világháború után jelent meg Karl Barth irányzata, mely Martin Heidegger egzisztencializmusára támaszkodott. A Jézussal kapcsolatos társadalmi-történelmi elemzések helyett egyedül magát az istent nevezte meg a teológia tárgyául, a történelmi-társadalmi elemzést teljesen feladva. Barth fenti tételéből kiindulva R. Bultmann kidolgozta az úgynevezett „dialektikus teológiát”, amelyben a dialektikus jelző — a reális történelmiség helyett — csupán a történelmieskedés egzisztencialista felfogását jelenti, azaz az ember abszolút „belevettségét” az életfolyamatba. Ennek az egzisztencialista tételnek megfelelően Bultmann azt igyekszik kimutatni, hogy az ember nem lehet sem társadalmi, sem pszichológiai elemzés tárgya. Az istenhez való belső viszony csak külső megnyilvánulásaiban adott, belsőleg felderíthetetlen, elemezhetetlen, s így nem is igazolható.

Éppen ezért Bultmann szerint a keresztény vallás az alapját a „semmiben” találja meg, nem lehet kimutatni helyességét, sőt szükségességét sem, világnézeti kérdésekhez semmi köze, egyformán kap-

csolódhatik bármely meggyőződéshez. Így a vallás az istennel való belső érintkezésre korlátozódik, az isten „benne van” magában az individuumban, az „én lényegében”. A dialektikus teológia, mely a protestantizmus válságának feloldására törekedett, teljes szubjektivizmusával, voluntarizmusával magát a vallást ássa alá, lehetetlenné téve minden pozitív teológiát — mutatja ki a szerző. A protestantizmus megmentésére irányuló kísérlet a dialektikus teológia révén így csak a válság éleződésére vezetett. A protestáns teológusok ma két ellentétes táborra oszlanak, az egyik álláspont követői a békés egymás mellett élés hívei, azaz feladták a hagyományos antikommunizmust, mint pl. Niemöller, Fuchs stb., másik tábor viszont a vallás apologetikus oldalát helyezi előtérbe. Pl. H. Thielicke szerint a kapitalista állam a keresztényi, sőt egyenesen a protestáns államideál megvalósulása, mások az apologetika burkoltabb formáját választják, és a kapitalista társa-

dalom keresztényi átalakításáról beszélnek, mint valami harmadik útról (pl. Wendland).

Akadnak a teológusok közül számosan olyanok is, akik a fenti teológiai kísérletek kudarcából pesszimista következtetést vonnak le, s szerintük a vallás elérkezett arra a pontra, hogy legfeljebb pozícióinak tartására törekedhetik. Ez a pesszimista hangvétel jellemzi a Nyugat-Németországban megjelent „Összegezés” című gyűjteményt is, melynek harminchat cikkét ismert tudósok, írók, újságírók írták. Mindez — írja végső konklúzióul a szerző — világos kifejeződése a protestantizmus egyre mélyülő válságának: a különböző filozófia rendszerekkel való kapcsolat egyformán kudarcot vallott, s ezért maguk a protestantizmus egyes vezető képviselői is kénytelenek borúlátóan megítélni a protestantizmus jövőjét.

(á. a)